

УДК 904:625.745.6"652"(497.7)

doi 10.46793/LZ-LIV1.033P

ПРЕГЛЕДНИ РАД

Примљен: 22. 07. 2024.

Прихваћен: 15. 09. 2024.

Мр Андриана Петковска*

Виши сарадник за интегрисану заштиту археолошког наслеђа

Управа за заштиту културних добара, Скопље

ПРИКАЗ НЕКОЛИКО МИЉОКАЗА ПРОНАЂЕНИХ ДУЖ ПУТА VIA AXIA У ДОЛИНИ РЕКЕ ВАРДАР И ЊИХОВОГ ЗНАЧАЈА КАО ЕЛЕМЕНТА АНТИЧКЕ ИНФРАСТРУКТУРЕ

Апстракт: Долина реке Вардар је од давнина служила као древна путна рута, повезујући различите регионе и олакшавајући трговину, војне походе и културну размену између југа и севера, посебно у раном античком добу. Управо долином Вардара пролазио је антички пут Via Axia, један од многих путева приказаних на Tabula Peutingeriana, чији правац данас можемо описати на основу видљивих остатака трасе пута и очуваних путоказа. Историјски значај Вардарске долине огледа се у бројним археолошким налазиштима пронађеним у региону који сведоче о богатој историји Вардарске долине. **Кључне речи:** археологија, римски период, епиграфски споменици, миљокази, путни правци, Tabula Peutingeriana, Никола Вулић

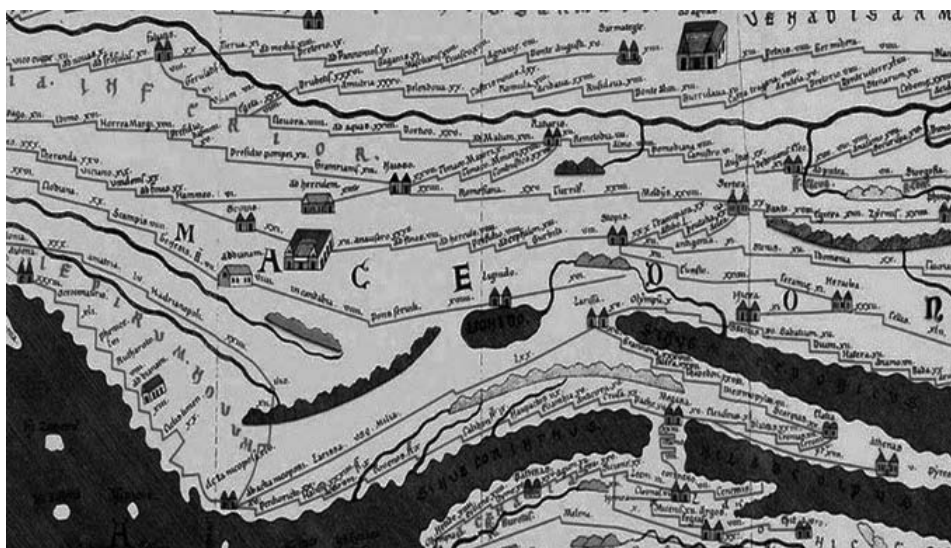
*

Међу многим путевима документованим на мапи Tabula Peutingeriana је рута Via Axia, чији је значај наглашен као важне саобраћајнице у региону. Овај древни пут представља јужни крак такозваног Via militaris (војничког пута), који се од пута Београд-Софија-Цариград рачвао код Ниша и дуж тока Вардара настављао на југ до Солуна.¹ Аксиј – античко име реке Вардар помиње се у неколико античких извора код историчара Херодота, Тукидида, Плинија, Страбона и у Хомеровој Илијади.

Неколико античких градова и тврђава у Македонији било је стратешки позиционирано дуж руте Via Axia. Осим итинерара, из којих добијамо одређене податке о путним правцима у Римском царству, треба издвојити епиграфске споменике попут миљоказа, који у ширем смислу сведоче о изградњи и старости античких путева. Миљокази (*milliarium/milliaria*) су римски друмски цилиндрични камени стубови, који су тако названи због наведених удаљености у миљама.

* andriana.petkovska@gmail.com

¹ Иван Микулчиќ, *Старо Скопје со околните тврдини*, Скопје, 1982, 54.

Слика 1. *Tabula Peutingeriana* (приказ путне мреже у Македонији)

Ови археолошки налази су најпоузданији извор за одређивање правца одређеног магистралног пута у римском царском периоду, који сузбог своје величине и тежине неретко остајали цели недалеко од путева које су означавали. Римљани, који су постављали границе миљоказима, користили су материјал који су нашли на лицу места, попут кречњака, мермера или гранита, а самимиљокази били су различитих висина, ширина и димензија. Они су важни сведоци деловања и присуства римских владара или њихових легата у Македонији. У Вардарском региону пронађено је неколико миљоказа који потврђују трасу *Via Axia* и наведених станица на *Tabula Peutingeriana*.

Долазећи од Улпијане (*Ulpiana*), овај римски пут је пролазио кроз Качаничку клисуру, пратећи ток реке Лепенац. Пут је пролазио код Генерала Јанковића, где су нађена три миљоказа. Археолог и професор Никола Вулић, током неколико деценија је истраживао на целој територији Македоније и сакупио камене споменике, који се и данас чувају у лапидарију Куршумли Ан у Скопљу. Од 1935. до 1939. године ископавао је античка позоришта у местима Скупи и Стоби. Своје резултате објавио је у *Споменици Српске краљевске академије* 1931. године. Истраживао је и у Демир Капији, где је уочио остатке великог античког насеља Стенае и трагове античког пута на горњем улазу Вардарског превоја и његовом прилазу.²

Никола Вулић, у јужном делу Качаничке клисуре, код садашњег места Генерала Јанковића, десетак километара северно од Скопља, код железничке станице, приметио је два миљоказа која су налазили *in situ*.³

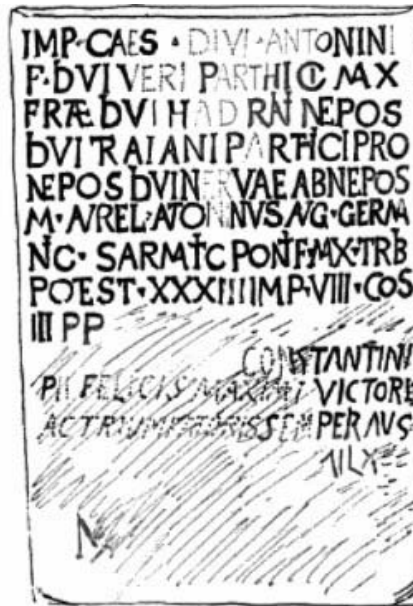
² Nikola Vulic, *Archaeologische Karte von Jugoslavien : Kavadarci*, Beograd, 1938,8.

³ Никола Вулић, „Територија римског Скопља”, *Гласник Скопског научног друштва*, 1, Скопје, 1925, 1–4.

На једном миљоказу уклесаном у кречњаку означено је растојање од *m(ilia) p(asuum) VIII* до Скупа северно од данашњег прелаза Блаце код Генерала Јанковића.⁴ Миљоказ се сада налази у Археолошком музеју у Скопљу. Био је постављен као обележје на путу од Скопља до Улпијане. Број од 9 римских миља, што је данас око 14 км, одговара удаљености између места налаза и локације Скупи.⁵

Други миљоказ од кречњака, чија је предња страна оштећена, пронађена на истом месту, такође се налази у Археолошком музеју у Скопљу, а датира од почетка владавине римског цара Антонина Пија 138. године.⁶

Још један миљоказ пронашао је британски археолог Артур Еванс, крајем 19. века, код Генерала Јанковића, који је приметио да је сам римски пут веома јасно обележен на месту где је река прешла преко моста. На миљоказу се налазе натписи из два периода, један у част Марка Аурелија, а други у част Константина.⁷ Данас се чува у Археолошком музеју Скопља.

Слика 2. Миљоказ код Генерала Јанковића (Evans, 1885,77-78)

⁴ Никола Вулић, „Територија римског Скопља”, *Гласник Скопског научног друштва*, 1, Скопје, 1925, 1–4.

⁵ Никола Вулић, „Антички споменици у Србији“, *Споменик*, LXXI/1931, Београд, 1931, 209; Borka Josifovska-Dragojević, „Scupi et la region de Kumanovo“, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, Vol. VI*, Београд, 1982, 196.

⁶ Никола Вулић, „Антички споменици у Србији“, *Споменик*, LXXI/1931, Београд, 1931, 209.

⁷ Arthur John Evans, *Antiquarian Researches in Illyricum, (Parts III, and IV)*, London 1885, 77-78.

Још један натпис пронађен у околини Качаника у Руњеви, у коме се помиње *villicus* -цариник, потврђује да је у Качанику постојала станица са царинском контролом.⁸

Пролазећи поред тврђаве Давина Кула, код скопског села Чучер, пут је пресекао Вардар, 2 км источно од града Скупија, где је ово место обележено миљоказ пронађен у Скупију, подигнут у част цара Хадријана. Према натпису пронађеном на Злокућанима у Скопљу, на којем се колонија Скупи звала *Aelius* /Аелија, Вулић је закључио да је колонији дат у част цара Хадријана, јер му је рођено име *Aelius*.⁹

Слика 3. Миљоказ пронађен на некадашњој Градској плажи у Скопљу

Слика 4. Миљоказ из времена Марка Аурелија 162год.

⁸ Мирослава Мирковић, „Римски пут Naissus–Scupi и станице Ad-Fines“, *Жива антика*, X,SV-1-2 ТОМ, Скопје, 1960, 254.

⁹ Никола Вулић, „Антички споменици у Србији“, *Споменик*, ХCVIII, Београд, 1941-48, 219.

Други миљоказ пронађен у селу Злокучани, направљен од кречњака у облику цилиндра, пронађен је случајно током пољопривредних радова 1961. године и датира из времена владавине цара Марка Јулија Филипа, (Арабјанин) 244–249 године,¹⁰ који су вероватно подигли становници Скупија у част цара. Угравиран је бројем I – 1 миља.

Један миљоказ цилиндричног облика пронађен је 1966. године приликом вађења песка из реке Вардар на некадашњој скопској градској плажи. Овај путоказ, који је подигнут на главном путу, на месту које је требало да буде 2 миље од Скупија, подигнут је рано у време владавине Антонија Пија (138-161. године).¹¹ Данас се налази у Музеју града Скопља.

Још један миљоказ од кречњака пронађен је у насељу Мацари у јулу 1986. године током грађевинских радова у фабрици Газела. Носи натпис у част Марка Аурелија Антонина Августа и носи ознаку 6 миља. Миљоказ је датиран на 162. годину.

Затим је пут водио југозападно до Скопског Пола и Таора, где поново прелази преко Вардара. За раскрсницу се сматра село Таор, где су се разишла два пута, од којих је један водио у Катланово, а други је наставио да прати ток Вардара.¹²

Код Катланова пронађене су два миљоказа на латинском језику. На једном од њих је угравиран број XX, који означава 20 римских миља до античког града Скупија, што одговара удаљености од око 30 км.¹³ Подигнут је 249. године нове ере, у част Гаја Месија Трајана Деција.

Императору Гају Месију Квинту Трајану Децију побожном, срећном. Непобедиви Август, отац отаџбине када је први пут извршио конзуларну власт; до колоније становника Скупија 20 миља.

Други пронађени миљоказ из Катланова, од кречњака, откривен 1940. године, подигнут је 241. године. Посвећен је цару Гордијану III (238-244 године) и данас се чува у Археолошком музеју Скопља.¹⁴ За кастрем поред пута локалитета Дрма-Смрђеџ дат је предлог за идентификацију станице Praesidium са Појтингерове карте.¹⁵

¹⁰ Милан Ивановски, „Милјоказ на императорот Филип I Арабјанин“ *Гласник на Историскиот музеј на Македонија*, Скопје, 1974, 53–55.

¹¹ Борка Јосифовска Драгојевић, „Три необјављена натписа из Скупа“, *Жива антика*, XVIII/1968, бр. 1, Скопје, 73–75; Иван Микулчиќ, *Антички градови во Македонија*, Скопје 1999, 233.

¹² Виктор Лилчиќ Адамс, *Скопје, осум милениуми живот, култура, творештво: Скупи и античката цивилизација на Скопско*, Скопје, 2019, 187.

¹³ Borka Josifovska-Dragojević, „Scupi et la region de Kumanovo“, *Inscriptions de la Mésie Superieure, Vol. VI*, Beograd, 1982, 159.

¹⁴ Borka Josifovska-Dragojević, „Scupi et la region de Kumanovo“, *Inscriptions de la Mésie Superieure, Vol. VI*, Beograd, 1982, 158-159.

¹⁵ Иван Микулчиќ, *Старо Скопје со околните тврдини*, Скопје 1982, 71.

Одавде је пут кроз Бадерско-Пчињску клисуру после 4 км пролазио кроз Ad cerhalon станицу - Велешко Кале¹⁶.

Пут је затим наставио на југ до следеће станице Gurbita – локације „Градиште“ код села Згрополци¹⁷, одакле је, настављајући десном обалом реке Вардар, преко Градског, стигла на станицу Storis - антички град Стоби. Од Стобија, 17 км десном обалом Вардара, пролазећи поред села Криволак, пришао је локалитету Градиште-Неготино – станица Antigonía¹⁸.

Одавде је пут наставио наредних 13 км ка југоистоку и стигао до станице Stenas - античког града на локалитету Клисурско Маало-Бања, Демир Капија. Овде је пронађен камени миљоказ из времена Константина I (почетак 4. века) који је означавао пут који води из града Антигонеје. На овом миљоказу постоји само знак „πόλις“, али не и назив града.¹⁹

На Табули Пеутингериани је означена као Stenas. Због тога се „Стенае“ у стручној литератури користи као замена за назив овог места. Међутим, у науци се сматра да се појам „Стенае“ односи на стеновити теснац кроз који је река Вардар пробила свој ток, а не на име античког града који се налази на локалитету Клисурско Маало - Бања, Демир Капија. Никола Вулић је уочио археолошке налазе и видљиве надгробне споменике и гробове, наводећи да се овде налазио стратешки важан град Стенас, где су остаци избачени из првобитног контекста и расути по околном селу.²⁰

Пут наставља десном обалом Вардара, преко данашњег села Миравци, а затим код насеља локалитета Градишор-Мрамор, села Милетково, где је био прелаз преко Вардарске реке, са десне стране. на леву обалу. Одавде је пут стигао до следеће станице Idomenia, локалитет Исар, Марвинци.

Код села Марвинци 1984/85. године пронађен је део миљоказа, фрагментованог грчког каменог натписа висине 35 и ширине 46 цм, са обострано уклесаним текстом.²¹

Претпоставља се да је у Исар – Марвинци доведен из околине села Марвинци негде у раном 4. веку нове ере и уграђен као сполија у западни угао одбрамбеног зида.

¹⁶ Виктор Лилчиќ Адамс, *Пајонија и Пајонците:Македонската стратегија Пајонија*, Скопје, 2022, 349.

¹⁷ ИванМикулчиќ, *Антички градови во Македонија*, Скопје 1999, 152-153.

¹⁸ Виктор Лилчиќ Адамс, „Античка патна мрежа“, *Археолошка карта на Република Македонија, Том. I*, Скопје 1994, 114-115; ИванМикулчиќ, *Антички градови во Македонија*, Скопје 1999, 152-153; Виктор Лилчиќ Адамс, „Доцноантички комуникации и тврдини во регионот на средното Повардарие“, *Македонско Наследство бр.7*, Скопје, 1998, 20.

¹⁹ Иван Микулчиќ, *Антички градови во Македонија*, Скопје 1999, 182.

²⁰ Nikola Vulic, *Archaeologische Karte von Jugoslawien: Kavadarci*, Beograd, 1938,8.

²¹ Викторија Соколовска, *Исар-Марвинци и Повардарјето во античко време*, Скопје 1986, 139-142.

В. Соколовска га је прва објавила, али се верује да је Фанула Папазоглу разоткрила право значење миљоказа.²² На предњој страни пише: од Идомена до Добера 20 стадија. На полеђини пише: од Добера до Идомене.

Слика 5. камени натпис из села Марвинци

И Микулчић сматра да је, према низу аналогија из ране антике, овај миљоказ стајао и на локалном путу, који је од насеља код Марвинца (по њему град Гортинија) водио до магистралног пута којим се могло ићи за Идомене – Добер. (тј. Добер – Идомене) и на којима су се спајали на удаљености од 20 стадија (3,6 км).²³

Затим се пут наставио до Таугіана у Новом Дојрану. Одавде, отвореним тереном, уз западну обалу Дојранског језера и преко путне станице *Gallicum* – на Појтингеровој карти, стигао је у *Thessalonica* – Солун.

Значајни су и други типови епиграфских споменика, који пружају могућност да се опише неколико сегмената свакодневног живота становништва које живи дуж долине реке Вардар. Дуж средњег тока Аксиј-Вардара, у региону од Велеса до Ђевђелије имају релативно велики број натписа, а велики део њих чине надгробни споменици.²⁴

Техника изградње, одржавања и организовања путева са свим путним објектима и ознакама била је у потпуности развијена у Римском царству. Писана сведочанства, односно епиграфски споменици пронађени на територији Републике Македоније, имају натписе на старогрчком и латинском језику.

²² Fanula Papazoglu, *Les cites macedoniennes a l'epoque romaine*, Athènes-Paris, 1988, 174–179.

²³ Иван Микулчић, „Антички градови во Македонија, Скопје 1999, 26.

²⁴ Славица Бабамова, *Пајонија и Пајонците: Епиграфски споменици од Пајонија во римско време*, Скопје, 2022, 368.

Само мали број натписа писаних на старогрчком је из периода пре доласка Римљана на ове просторе (5. и 4. век пре нове ере). Већина натписа и на грчком и на латинском је из периода након римског освајања Македоније, Пајоније и Дарданије, при чему доминирају натписи из 2. и 3. века. Пут од Солуна (Thessalonica) до Ниш (Naisus) и Сингидунума (Singidunum) био је магистрални и прилагођен за коњски и запрежни саобраћај, што говори о његовом значају.

Литература:

Бабамова Славица, *Пајонија и Пајонците: Епиграфски споменици од Пајонија во римско време*, Скопје, 2022, Филозофски факултет Скопје, 2022, 367-406.

Вулић Никола, „Територија римског Скопља”, *Гласник Скопског научног друштва*, 1, Скопје, 1925, 1–4.

Вулић Никола, „Антички споменици у Србији“, *Споменик*, LXXI/1931, Београд, 1931, бр. 55.

Никола Вулић, „Антички споменици у Србији“, *Споменик*, XCVIII, Београд, 1941-48

Vulic Nikola, *Archaeologische Karte von Jugoslavien: Kavadarci*, Beograd, F. Pelikan, 1938.

Драгојевић Јосифовска Борка, „Три необјављена натписа из Скупа“, *Жива антика*, XVIII/1968, бр. 1, Скопје, 73–75.

Dragojević-Josifovska Borka, „Scupi et la region de Kumanovo“, *Inscriptions de la Mésie Supérieure, Vol. VI, Scupi et la region de Kumanovo*, Centre d'études épigraphiques et numismatiques de la Faculté de philosophie de l'université de Belgrad, Beograd 1982, 1-197.

Evans Arthur John, *Antiquarian Researches in Illyricum, (Parts III, and IV)*, Society of Antiquaries of London 1885, 77-78.

Ивановски Милан, „Милјоказ на императорот Филип I Арабјанин“, *Гласник на Историскиот музеј на Македонија*, Скопје, 1974, 53–55.

Лилчиќ Адамс Виктор, „Античка патна мрежа“, *Археолошка карта на Република Македонија, Том. I*, МАНУ, Скопје 1994, 112-118.

Лилчиќ Адамс Виктор, „Доцноантички комуникации и тврдини во регионот на средното Повардарије“, *Македонско Наследство бр. 7*, Скопје, 1998, 13-54.

Лилчиќ Адамс Виктор, *Скопје, осум милениуми живот, култура, творештво: Скупи и античката цивилизација на Скопско*, Филозофски факултет, Скопје, 2019, 117-312.

Лилчиќ Адамс Виктор, *Пајонија и Пајонците: Македонската стратегија Пајонија*, Филозофски факултет Скопје, 2022, 295-366.

Мирковић, Мирослава, „Римски пут Naissus–Scupi и станице Ad-Fines“, *Жива антика*, X,SV-1-2 ТОМ, Скопје,1960, 249–256.

Микулчиќ, Иван, *Старо Скопје со околните тврдини*, Македонска книга.,Скопје 1982.

Микулчиќ Иван, *Антички градови во Македонија*, МАНУ ,Макропроект Историја на културата на Македонија, Скопје 1999, 1-455 (монографија)

Parazoglu Fanula, *Les cites macedoniennes a l'epoque romaine*, Ecole Française d' Athènes, XVII, Athènes-Paris, 1988, 1-528.

Соколовска Викторија, *Исар-Марвинци и Повардарјето во античко време*, Скопје 1986, 1-189.

Summary

Andriana Petkovska

DESCRIPTION OF SEVERAL MILESTONES FOUND ALONG THE VIA AXIA ROAD ROUTE IN THE VARDAR RIVER VALLEY AND THEIR SIGNIFICANCE AS ELEMENTS OF THE ANCIENT INFRASTRUCTURE

The Tabula Peutingeriana depicts the Via Axia, a southern branch of the Via Militaris, which split from the road at Nis and followed the Vardar River to Thessaloniki. Via Axia is an important thoroughfare in the region along the Vardar river valley in Macedonia. Known as Axius in antiquity, the Vardar River was referenced by Herodotus, Thucydides, Pliny, Strabo, and in Homer's *Iliad*. Several ancient cities and fortresses were located along this route. Milestones, cylindrical stone pillars, marked distances, travel directions, and stations, as shown on the Tabula. The road, coming from Ulpiana, and through Kačanicka Klisura passed by General Janković, where several milestones were found, showing the distance to Skupi, then continued to Skopje, Taor, and Katlanovo, confirmed by multiple milestones. It continued through Veleshko Kale - Ad Cephalon, then it led through the Pčinja gorge, past Gradište near Zgropolci - Gurbita, through Gradsko and the ancient city of Stobi - Stopis, passing through Antigonija and Stenas - Klisursko Maalo/Banja. A milestone from Constantine I's era (early 4th century) was found near Demir Kapija. The road also passed through Miravci, and reached Isar Marvinci-Idomenia, confirmed by another inscription, that marked the distance from Idomene to Dober. The road from here through the city of Tauriana - New Dojran via Gallicum arrived in Thessalonica. Milestones and inscriptions discovered along the way highlight the Romans'

presence and activities in the region, proving the Via Axia's significance as a key route in the Roman Empire for both economic and military purposes.